

Geachte aanwezigen,

Natuurlijk hebben we het over kunst. Ik ga het niet hebben over mijn eigen werk, maar over de beschouwing en benadering van kunst in zijn algemeenheid.

In de loop der jaren heb ik de nodige citaten verzameld over kunst, resulterend in een grabbelton van zienswijzen en meningen, vaak overeenstemmend, maar nog vaker elkaar tegensprekend. Met die overeenstemmingen en tegenstrijdigheden, in verschillende lemma's, hoop ik uw gedachten te prikkelen.

U herinnert zich Hegel, zijn Gesamtwerke.

*Kunst is de zintuiglijke voorstelling van ideeën.*¹

Maak je kunstwerken van ideeën? Paul Valéry haalde het volgende aan.

*Degas schreef in zijn vrije tijd wel eens een gedicht. [...] Op zekere dag – het was ergens in de jaren 1890 – zei hij tegen Mallarmé: 'Ik schiet niet op met een sonnet. En toch heb ik zulke goede ideeën!' Waarop Mallarmé antwoordde: 'Maar mijn beste Degas, gedichten maak je niet met ideeën, gedichten maak je met woorden'.*²

Het idee kan de maker ook aangeleverd worden door de beschouwer. Ik had eens een tentoonstelling die bezocht werd door een geheel in het zwart geklede heer die mij aansprak. 'Heb ik uit uw werk begrepen dat leven ontstaat door dood, en dood door leven?' Ik wist van niets, maar ik leek wel een 'idee' te hebben. Een vriend van mij, filosoof van beroep, had mij al eerder aangeraden zulke uitspraken altijd te bevestigen. Hetgeen ik dus deed.

Is alle kunst religieus? De Russische componiste Gubajdulina zei:

*In mijn werk heb ik religieuze intenties, maar ik heb nooit een noot voor de kerk geschreven. Ik ben ervan overtuigd dat haast alle kunst religieus is, omdat kunst en religie hetzelfde doel hebben: de verbinding tussen het ik en iets volkomens.*³

Streeft kunst dan naar maatschappelijke relevantie?

*De kunstenaar die een ander doel nastreeft dan in zijn kunst besloten ligt, faalt. Het streven naar maatschappelijke relevantie is dus contraproductief. Die betrokkenheid is een neveneffect van het streven naar schoonheid.*⁴

¹ Georg Hegel (1770-1831), Duitse filosoof

² Paul Valéry (1871-1945), Franse dichter en filosoof

³ Sofia Gubajdulina (1931), Russische componiste

⁴ Frits Bolkestein (1933), Nederlandse politicus, filosoof, classicus, econoom, jurist

Of omgekeerd, volgens Wesseling:

*De schoonheid is het neveneffect van de betrokkenheid, van vroomheid en godsvrucht.*⁵

Nu al ervaart men meer vragen dan antwoorden. Dat is volgens Gerrit Krol geen bezwaar:

*Vragen is chic, in intellectuele zin. Vragen en geen antwoord willen geven is nog chiquer.*⁶

De werkvloer op! Aan Harry Mulisch werd gevraagd waarom hij schrijft.

*Omdat ik nieuwsgierig ben naar wat voor boek ik zal schrijven.*⁷

Zijn hedendaagse collega en mijn bijna-buurman Thomése verwoordde zijn nieuwsgierigheid als volgt.

*Schrijven is zinnen uitproberen om te zien wat ze kunnen betekenen. Nieuwkomer zijn in het taaleigen, beginneling worden en vragen naar de onbekende weg. Het is vinden wat niet kon worden gezocht, omdat het pas bestond op het moment dat het gevonden werd.*⁸

In de beeldende kunst is dat mijns inziens niet anders.

Wat draagt de traditie bij? Kurt Löb, schilder en graficus, vroeg aan mij: "Ben je dan niet gelukkig in de wetenschap dat je als tekenaar werkt in een grote Europese traditie? Nee, en wel om de reden die Constable verwoordde:

*When I sit down to make a sketch from nature, the first thing I try to do is to forget that I have ever seen a picture.*⁹

Of toch? Bernard van Chartres zei in de twaalfde eeuw al:

*Wij staan op de schouders van reuzen.*¹⁰

Anderen kozen voor een enigszins baldadig verzet tegen de traditie, zoals Jan Cremer, aan wie gevraagd werd:

'Wat vindt u dan van Rembrandt?

*'Ik ben niet zo thuis in voetballen.'*¹¹

⁵ Henk Wesseling (1937-2018), Nederlandse historicus

⁶ Gerrit Krol (1934-2013), Nederlandse schrijver en essayist

⁷ Harry Mulisch (1927-2010), Nederlandse schrijver

⁸ P.F. Thomése (1958), nederlandse schrijver

⁹ John Constable (1776-1837), Engelse landschapschilder

¹⁰ Bernard de Chartres (ong. 1070-1130), Franse neoplatonische filosoof

¹¹ Jan Cremer (1940), Nederlandse schilder en schrijver

De erkenning van traditie betekent erkenning van invloed van buitenaf. James Joyce had zelfs graag zijn invloed uitgeoefend op een oudere generatie en verwoordde dat aan het einde van een bezoek aan W.B. Yeats:

Ik geef toe dat u geen enkele invloed op mij heeft gehad, maar het is werkelijk jammer dat u te oud bent om de mijne te ondergaan. ¹²

Invloeden die in beginsel niet van buiten hoeven te komen, zijn emotie, beraad en toeval. Deze kunnen strijdig zijn, zoals emotie tegenover beraad

Novalis stelde de basisregel vast.

Geestdrift zonder verstand is nutteloos en gevaarlijk [...]. Poëzie wil bij voorkeur bedreven worden als strenge kunst. ¹³

Anna Enquist preciseerde deze als volgt.

De mooiste muziek en de beste proza en poëzie zijn die waarin een hele grote heftigheid aan emoties in een heel strakke, knappe structuur gevangen zit. ¹⁴

Niet geheel toevallig komen uit de hoek van de uitvoerenden van muziek nog eens 3 citaten.

Thomas Oliemans

Ik zie veel in Fischer-Dieskau's werkwijze: eerst studeren en analyseren, en van daaruit je creativiteit de ruimte geven. ¹⁵

Jaap van Zweden

Uiteindelijk gaat het niet om de perfectie, maar om wat het hart te vertellen heeft. ¹⁶

Bernard Haitink

Emotionele perfectie is een contradictie. ¹⁷

Emotie en spontaniteit worden met regelmaat op één lijn geplaatst. Deze uitspraak van Degas roept dan de vraag op of zijn werk geen emotie zou kennen, quod non.

Geen kunst is minder spontaan dan de mijne. ¹⁸

¹² James Joyce (1882-1942), Ierse Schrijver en dichter

¹³ Novalis, pseud. Van Georg von Hardenberg (1772-1801), Duitse dichter, schrijver, filosoof

¹⁴ Anna Enquist (1945), Nederlandse schrijver en dichter

¹⁵ Thomas Oliemans (1977), Nederlandse bariton

¹⁶ Jaap van Zweden (1960), Nederlandse violist en dirigent

¹⁷ Bernard Haitink (1929), Nederlandse dirigent

¹⁸ Edgar Degas (1834-1917), Franse schilder en beeldhouwer

Sommigen zien de mogelijkheid tot een balans tussen emotie en beraad, zoals fauvist en kubist Braque.

*Ik hou van de emotie die de regel corrigeert, en ik hou van de regel die de emotie corrigeert.*¹⁹

Is dat dan de gulden middenweg? En is dat iets om naar te streven? Nee, aldus Komrij.

*De gulden middenweg, de verschrikkelijkste aller wegen.*²⁰

U zoekt 't thuis wel uit.

En het toeval. Het toeval deed pas zijn intrede in de 20e eeuwse schilderkunst, met name in het niet-figuratieve. Toevalligheid is niet identiek aan lukraak. Ook toeval kan doelgericht zijn en effectief, net als twijfel.

De kunstenaar schiet een pijl af. Die blijft trillend in de bast van de boom staan. De kunstenaar tekent er een schietschijf omheen, de pijl in het midden. De beschouwer komt kijken, en denkt: tjonge, hij flikt dat toch maar weer!

Toeval kan door de maker zelf zijn veroorzaakt, en zorgen voor heroverwegingen, soms met moeite bevochten. Jörg Immendorff, één van de Duitse Wilden:

*Een kunstenaar moet de tijd krijgen om vast te lopen en in kuilen te vallen die hij liefst nog zelf heeft gegraven.*²¹

En een gevoel van toeval kan zelfs ondermijnend aanvoelen bij succes. Zoals bij De Staël

*Wanneer mijn schilderkunst goed wordt, voelt het altijd of er een goed deel toeval mee gemoeid is, als een duizeling, alsof ik gewoon even geluk heb gehad. Dat drijft me altijd weer tot vreselijke wanhoop.*²²

Over de daadwerkelijke functie en waarde van realiteit valt ook wat op te merken. Radziwill is het duidelijkst in zijn mening over de realiteit.

*Das grösste Wunder ist die Wirklichkeit.*²³

Beckmann beziet de realiteit als bron, als toegang naar de verbeelding.

*Ich suche aus der gegebenen Gegenwart die Brücke zum Unsichtbaren. [...] Willst du das Unsichtbare fassen, dringe so tief du kannst in das Sichtbare. Es handelt sich für mich immer wider darum die Magie der Realität zu erfassen.*²⁴

¹⁹ Georges Braque (1882-1963), Franse schilder, graficus, beeldhouwer

²⁰ Gerrit Komrij (1944-2012), Nederlandse schrijver, dichter, essayist

²¹ Jörg Immendorff (1945-2007), Duitse schilder, beeldhouwer

²² Nicolas de Staël (1914-1955), Frans-Russische schilder

²³ Franz Radziwill (1895-1983), Duitse schilder

²⁴ Max Beckmann (1884-1950), Duitse schilder, graficus, beeldhouwer

René Clair benadrukt de grenzeloosheid van de realiteit als bron.

Niets is beperkter dan het fantastische, maar de eenvoudige thema's uit de realiteit lenen zich tot oneindige variaties. ²⁵

Gerard van het Reve ziet de exclusiviteit van de realiteit

Volgens mij is er maar één weg naar het ideële, het bovenwerkelijke, het geestelijke of hoe je het ook noemen wilt: dat is de realiteit. ²⁶

Maar Reve stelt wel grenzen daaraan.

Echt gebeurd is geen excuus.

En het publiek, bijna zouden we het arme publiek vergeten, alsook het belang en de invloed van dat publiek, zoals bij Marsman.

Volk, ik ga zinken als mijn lied niet klinkt. ²⁷

En de weeklaag van Klee.

Uns trägt kein Volk. ²⁸

Aan de andere kant, de invloed van de kunst op dat publiek, zoals verwoord door Yehudi Menuhin, na de 9^e symfonie van Beethoven:

Na het stuk moet het publiek wel geheel gelouterd naar buiten komen. En dan zijn ze misschien wel vijf minuten fatsoenlijke mensen. ²⁹

Daar zitten wel grenzen aan, zoals Alicja Gescinska, in NRC vorige week opmerkte.

Het is niet zo dat wie naar Bach luistert een beter mens wordt. ³⁰

Wie dat publiek is, en hoe groot, blijkt ook van belang. Vooral niet té groot. Ibsen geeft de te hartgrondig naar publiek strevende kunstenaar de genadeklap:

Geen mens kan het ware en het goede liefhebben zonder de massa te verafschuwen, en de kunstenaar zal zorgvuldig het isolement kiezen. ³¹

Daar zit je dan weer als ZZP'er.

²⁵ René Clair (1898-1981), Franse filmmaker en schrijver

²⁶ Gerard Reve (1923-2006), Nederlandse schrijver en dichter

²⁷ Hendrik Marsman (1899-1940), Nederlandse schrijver en dichter

²⁸ Paul Klee (1879-1940), Duitse schilder

²⁹ Yehudi Menuhin (1916-1999), Amerikaanse violist en dirigent

³⁰ Alicja Gescinska (1981), Pools-Belgische filosoof en schrijver

³¹ Henrik Ibsen (1828-1906), Noorse dichter en toneelschrijver

Ik eindig met een stelling van Willem Jan Otten.

Kunst is lust, gebed in structuur. ³²

En met een anonieme kunsthandelaar op de TEFAF

Kunst koop je voor het hedonistisch rendement.

Waarbij naar mijn mening kopen kan worden vervangen door ondergaan, ervaren. Vergeleken met Hegel zijn we nog mooi terecht gekomen. Binnen 15 minuten. Van Hegel tot hedonisme. Er is hoop!

Jaap Ploos van Amstel

*bij zijn expositie in Kunstcentrum De Kolk, Spaarndam,
uitgesproken op 17 november 2018*

³² Willem Jan Otten (1951), Nederlandse schrijver, essayist, dichter